

Vastavuoroisuus ja vapaaehtoinen auttamistoiminta avun vastaanottajan näkökulmasta

Empiirisen tutkimuksen tulkinnallisia mahdollisuuksia ja haasteita

JOHDANTO

Ruoan antaminen ilmaiseksi heikossa taloudellisessa tilanteessa oleville ihmisille on suomalaisessa yhteiskunnassa yksi keskeinen ja näkyvä vapaaehtoisuuteen perustuvan aineellisen auttamistoiminnan muoto. Suomalainen ruoka-apu on vahvasti uskonnollisten toimijoiden käsissä. Vuonna 2013 toteutetussa selvityksessä arvioitiin, että ruoka-avun jakajista 30 % oli evankelisluterilaisen kirkon seurakuntia ja 28 % muita uskonnollisia toimijoita, ja että uskonnolliset yhteisöt jakoivat ruokaa erityisen aktiivisesti.¹ Ruoka-apu toimii Suomessa ruohonjuuritason omatoimisen organisoitumisen käytännöistä käsin, eikä toiminnan järjestäytymistä ole juurikaan koordinoitu tai säännelty ylhäältä päin muutoin kuin ruoan käsittelyyn liittyvien säännösten osalta. Näin ollen ruoka-apua jakavilla yhteisöillä on vapaus itse päättää, miten ne käytännössä harjoittavat toimintaansa.

Vapaus harjoittaa avustustoimintaa haluamallaan tavalla kattaa myös harkinnan siitä, miten ja missä määrin ruoka-avun jakajat tuovat mahdollista hengellistä taustaansa esiin toiminnan osana, ja miten ja missä määrin ne liittyvät uskonnollista toimintaa ruoka-avun yhteyteen. Ruoka-avun jaka-

jat näyttävät käyttävän tätä mahdollisuutta. Vuoden 2013 selvitys totesi, että puolet ruoka-apua jakajista tarjoaa avun hakijoille aineellisen avun lisäksi uskonnollista tai hengellistä tukea.² Selvityksessä ei eritelty tämän tuen muotoja tai sisältöjä, mutta tulos antaa viitteitä siitä, että uskonnollisuus leimaa ruoka-aputoimintaa merkittävästi.

Tässä artikkelissa analysoimme tilannetta, jossa ruoka-avun hakijaa kutsutaan tai edellytetään osallistumaan hartaustilaisuuteen avun vastaanottamisen yhteydessä. Erityisesti analysoimme suhdetta aineellisen avun saamisen ja uskonnollisen osallistumisen välillä. Tarkastelemme aihetta lahjan ja vastavuoroisuuden käsitteellisten ja teoreettisten näkökulmien kautta. Pyrimme valottamaan, minäkalaisia vaihtoehtoisia tulkintoja aineistosta voi näiden käsitteiden valossa tehdä ja mitä näkökulmia ne jättävät varjoonsa. Otamme huomioon erityisesti avun vastaanottajan näkökulman, joka on aiemmassa tutkimuksessa usein jäänyt vaille huomiota.

KOHTI VASTAANOTTAJAN NÄKÖKULMAA VAPAAEHTOISESSA AUTTAMISTOIMINNASSA

Ruoka-apu kuuluu vapaaehtoisen auttamistoiminnan piiriin. Vapaaehtoisella auttamistoiminnalla

viitataan niin sanottuun epäviralliseen, voittoa tuottamattomaan auttamiseen. Se käsittää sekä yksilöiden että organisaatioiden toiminnan. Organisaatioitasolla toiminta voidaan erottaa yksityisen sektorin voittoa tuottavasta yritystoiminnasta sekä julkisen sektorin oikeusperustaisesta, kunnan tai valtion toiminnan piiriin lukeutuvasta toiminnasta. Yksilöäson määritelmässä vapaaehtoinen auttamistoiminta erotetaan palkkatyöstä, pakotetusta toiminnasta sekä perheelle ja läheisille annetusta avusta ja tuesta.³ Avustustoiminnasta käytetään myös käsitettä hyväntekeväisyys,⁴ joka konnotaatioiltaan viittaa usein erityisesti aineelliseen lahjoittamiseen. Vaikka toiminnan tasolla virallisen ja epävirallisen tai voittoa tuottavan ja voittoa tuottamattoman toiminnan rajaaminen ei ole yksiselitteistä, on eri kulttuureisakin löydettävissä kantava yhteinen ydinkäsitys siitä, mikä on ja mikä ei ole vapaaehtoistoimintaa.⁵

Suomessa vapaaehtoista auttamistoimintaa toteuttava organisaatio voidaan määritellä yleishyödylliseksi, jos se toimii yksinomaan ja välittömästi yleiseksi hyväksi. Yleinen hyvä voi olla aineellista, henkistä, eettistä tai yhteiskunnallista. Yhdistys tai säätiö ei voi olla yleishyödyllinen, jos se käyttää osankin varoistaan perustajan tai hänen läheistensä hyväksi.⁶ Vapaaehtoisen auttamistoiminnan organisaatiot perustuvat usein, joskaan eivät aina eivätkä pelkästään, yksilöiden vapaaehtoiseen taloudelliseen tai ajalliseen tukeen.⁷ Epävirallisen auttamisen vapaaehtoinen ja virallista apua täydentävä luonne korostuu yhteiskuntamalleissa, joissa virallisen auttamisjärjestelmän rooli on vahva. Suomi lukeutuu maihin, joissa yhteiskunta takaa kaikille kansalaisille laajat palvelut erilaisissa avun ja tuen tarpeissa. Vapaaehtoisen auttamistoiminnan rooleiksi ovat tässä kontekstissa muodostuneet virallisen avun täydentäminen, edunvalvojana toimiminen ja vaikuttamistoiminta, yhteisöllisen toiminnan organisoiminen sekä uudet työmenetelmäkokeilut.⁸

Jo auttamistoiminnan määritelmät rakentuvat ajatukselle, että toiminta hyödyttää (myös) jotakuta muuta kuin vain sen tekijää. Samoin yleishyödyllisen toiminnan lähtökohdat rakentuvat keskeisesti toisten ihmisten tai yhteisen hyvän tavoitteluun. Vaikka auttamistyön motiivit ovat moniulotteisia,

dynaamisia ja yksilöllisiä,⁹ halu toimia nimenomaan muiden hyväksi ja tehdä jotain muille merkityksellistä on vapaaehtoistoiminnassa yleensä hyvin keskeistä.¹⁰ Ihmiset myös tunnistavat vapaaehtoisen auttamisen erityisluonteen: vapaaehtoisorganisaatioihin liittyy erityisiä, muista toimijoista poikkeavia mielikuvia. Ne mielletään empaattisemmiksi, altruistisemmiksi ja ”lämpimämmiksi”, kun taas voittoa tuottavat organisaatiot mielletään tehokkaammiksi.¹¹

Tästä toisiin suuntautuvuudesta huolimatta vapaaehtoisen avun, tuen tai toiminnan vastaanottajien kokemuksista sekä vapaaehtoisesta avusta heille koituvista seurauksista, niin hyvistä kuin kielteisistäkin, tiedetään yllättävän vähän. Vapaaehtois-sektorin toimintaa käsittelevä tutkimus painottuu leimallisesti toiminnan organisointiin, varainkeruuseen ja vapaaehtoistoimintaan sekä sektorien yhteiskunnalliseen asemaan erityisesti suhteessa julkiseen sektoriin ja hyvinvointipolitiikkaan. Esimerkiksi alan johtavista aikakauskirjoista¹² löytyy vain yksittäisiä asiakkaisiin tai avun vastaanottajiin liittyviä tutkimuksia. Niissäkin saatetaan käsitellä esimerkiksi sitä, millaisina vastaanottajat esitetään menestyvissä varainkeruukampanjoissa¹³ sen sijaan, että käsiteltäisiin tai tutkittaisiin asiakkaiden tai avun vastaanottajien asemoitumista ja toimijuuden tilaa auttamistoiminnan kokonaisuudessa tai

1 Ohisalo ym. 2013, 13, 36.

2 Ohisalo ym. 2013, 51.

3 Esim. Cnaan ym. 1996; Music & Wilson 2008.

4 Hyväntekeväisyyden konnotaatioista ja kulttuurisista merkityksistä Suomessa ks. Grönlund 2018.

5 Cnaan ym. 1996.

6 Verotusohje yleishyödyllisille yhteisöille 2016; Laki Verohallinnosta (503/2010) 2 § 2 momentti.

7 Grönlund & Pessi 2015.

8 Grönlund & Pessi 2017; ks. myös Salamon & Anheier 1998; Trägårdh 2010.

9 Suomessa esim. Grönlund 2011; Yeung 2004.

10 Grönlund 2011; 2013; Yeung 2004.

11 Aaker ym. 2010; Suomessa esim. Grönlund & Pessi 2017.

12 *Voluntas: International Journal of Voluntary and Non-profit Organizations, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, Journal of Civil Society.*

13 Van Leeuwen & Wierpking 2013.

heidän näkemyksiään ja kokemuksiaan saamastaan palvelusta tai avusta. Tällaisia tutkimuksia onkin peräänkuulutettu myös kansainvälisesti.¹⁴

Vapaaehtoistoiminnan vaikutuksia nimenomaan vastaanottajiin kartoittavassa tutkimuksessaan Hanna Falk ja Henrietta Grönlund löysivät 22 vastaanottajan näkökulmaan keskittyvää tieteellistä julkaisua.¹⁵ Löydetyt julkaisut painottuvat lääke- ja hoitotieteellisiin tutkimuksiin, joissa vaikutusten tutkimus on yleistä. Vapaaehtoisilta tai vertaisilta saatu tuki vähentää niiden mukaan yksinäisyyden tunnetta ja sosiaalista eristyneisyyttä sekä emotionaalista stressiä. Tukea saaneiden mieliala paranee, itsetunto vahvistuu ja osallisuuden ja toimijuuden kokemus lisääntyvät. Keskeistä on, että kohtaamisissa ei ole suoranaisesti ammattilaisen tai asiantuntijan eikä asiakkaan tai potilaan rooleja ja niiden tuomaa hierarkiaa, vaan suhde muodostuu ihmisten väliselle, tasa-arvoiselle vuorovaikutukselle.

Parhaimmillaan vapaaehtoiselta tukea saanut ihminen kokee toisen inhimillistä läsnäoloa, yhteyttä, tulee nähdyksi ja kuulluksi omana itsenään ja voi vastavuoroisesti antaa vapaaehtoiselle jotain itsestään.¹⁶ Vapaaehtoisen avun erityisellä tavalla vaikuttavia ulottuvuuksia näyttävät siis olevan sen vapaaehtoisuus (vs. oikeusperustaisuus tai ostettu palvelu) sekä antajalle että vastaanottajalle, epävirallisuus (ei ammatti-, asiakas-, asiantuntija-, potilasrooleja), ja jonkinasteinen vastavuoroisuus (ihmiseltä ihmiselle, molempien toimijuuden korostuminen). Vapaaehtoinen apu tai tuki ei lähtökohtaisesti ole vertaistoimintaa lukuun ottamatta symmetrinen suhde, vaan se nousee enemmän tai vähemmän vastaanottajan tarpeesta. Tällainen toiminta voidaankin käsitteellistää lahjaksi, jonka vapaaehtoinen antaa. Tähän puolestaan liittyy koetun altruismin (perceived altruism) ulottuvuus: avun vastaanottaminen tuntuu erityisen hyvältä, kun se nousee auttamisen halusta, ilman pakkoa tai velvollisuutta.¹⁷

Tutkimusten vinoutuminen painottamaan auttajan näkökulmaa avun vastaanottajan sijaan liittyyne osin praktisiin seikkoihin kuten siihen, että vapaaehtoisena toimivien ihmisten ja organisaatioiden käytäntöjen tutkiminen on käytännössä helpompaa ja tutkimuseettisesti yksinkertaisempaa

kuin usein vaikeassa elämäntilanteessa olevien, apua tarvitsevien ihmisten näkökulmien tutkiminen. Vapaaehtoisten näkökulmien ja toiminnan organisoinnin teemat ovat myös vapaaehtoisorganisaatioille hyödyllisiä, koska ne auttavat toiminnan kehittämisessä, mikä taas voi motivoida tutkimusta (jopa suoraan tutkimusrahoituksen muodossa). Vinoutuminen saattaa kuitenkin liittyä myös oleuksiin, joissa avuntarvitsijat nähdään passiivisina avun kohteina, eikä heidän toimijuuttaan tutkimuksen informanteina tai toiminnan subjekteina tunnusteta. Tässä artikkelissa vastaamme syntyneeseen vinoumaan tarkastelemalla vapaaehtoista auttamistoimintaa erityisesti avun vastaanottajan näkökulmasta.

LAHJA, VASTAVUOROISUUS JA VASTAANOTTAJAN NÄKÖKULMA

Vastavuoroisuus on keskeinen ihmisten välisen kanssakäymisen periaate. Sosiologisessa tutkimuksessa vastavuoroisuus samastetaan usein vaihtoon: vastavuoroisessa suhteessa osapuolet kohtelevat toisiaan samalla tavoin ja vastaavat saamiinsa lahjoihin vastalahjoin.¹⁸ Vapaaehtoisessa auttamistoiminnassa ja hyväntekeväisyydessä on usein ihanteena auttaa lähimmäistä odottamatta häneltä mitään vastineeksi, ja siksi vastavuoroisuuden edellytys voidaan nähdä auttamistoiminnassa ongelmallisena. Toisaalta vastavuoroisuuden puutetta on tutkimuksissa pidetty sosiaalisten jakolinjojen lähteenä. Esimerkiksi Peter Blaun mukaan ilman vastavuoroisuuden mahdollisuutta lahja muodostaa valtasuhteen ja johtaa antajan ja vastaanottajan välille muodostuvaan hierarkiaan, jossa lahjan vastaanottaja sopeutuu alistaiseen asemaan ikään kuin vastavuoroisuuden osoituksena.¹⁹ Eräs keskeinen aihe lahjanantoon ja vastavuoroisuuteen liittyvässä kirjallisuudessa onkin kysymys puhtaan lahjan mahdollisuudesta eli siitä, voiko lahja sisältää odotuksen vastalahjasta, siis vaihdosta tai vastavuoroisuudesta, vai turmeleeko tällainen odotus lahjan todellisen luonteen ja tyhjentää sen merkityksen.²⁰ Lahjan teoretisoinneissa käsitteeseen sisältyvää varauksettomuuden normia on voitu painottaa jopa siinä määrin, ettei lahjaa ole ajateltu olevan empiirisessä mielessä olemassa lainkaan.²¹ Toisaalta

puhdasta lahjaa voidaan puolustaa normatiivisesta näkökulmasta: vastikkeeton lahja on ideaali, jota kohti tulisi pyrkiä.²²

Esitetyn kaltaisia lahjan ja vastavuoroisuuden teoretisointeja voidaan kritisoida yksinkertaistavasta dikotomiasta, joka asettaa vastakkain toisaalta utilitaristisen laskelmoinnin ja itsekkyyden, toisaalta altruistisiin arvoihin ja normeihin perustuvan toiminnan. Inhimillinen toiminta redusoituu kuitenkin vain harvoin joko egoistiseksi tai altruistiseksi. Antaja voi antaa ilman odotusta vastalahjasta ja samalla tietää, että laittaa vastavuoroisuuden kehän liikkeelle.²³ Tutkimuksissa on lisäksi todettu, että vastavuoroisuuden kehät voivat laajeta kahdenkeskisen lahjasuhteen ulkopuolelle, vaikkapa silloin kun antaja motivoituu aiemmin kokemastaan kiittolisuudesta tai velvollisuudentunnosta.²⁴ Lahjaa ja vastavuoroisuutta voikin ajatella Marcel Maussia mukaillen velvollisuuksien ja vapauksien sekoittumisen sfäärinä ja joko–tai -asetelmien sijaan jännitteiden kautta: lahja annetaan vapaaehtoisesti, mutta sen saamiseen sisältyy velvoite.²⁵ Samansuuntaisesti Olli Pyyhtinen on todennut, että lahja on olemukseltaan paradoksi, joka asettuu vapauden ja velvollisuuden, subjektien ja objektien, sekä intressien ja mielenkiinnostomuuden jännitekenttiin.²⁶

Vastavuoroisuuden teoreettiset tarkastelut käsittelevät aihetta usein varsin abstraktilla tasolla ja jättävät vastavuoroiseen toimintaan osallistuvien oman äänen taka-alalle. Esimerkiksi Pierre Bourdieu on huomauttanut, että vastavuoroisuuden tutkimuksen ja teoretisointien ongelmana on, etteivät ne ota vakavasti lahjalle ja vastavuoroisuudelle annettuja subjektiivisia merkityksiä. Bourdieun mukaan toimintaan osallistuvien ihmisten jakama ajatus lahjasta kiinnikkeettömänä ja ilmaisena on itse asiassa ennakkoehto vastavuoroiselle lahjojenvaihdolle. Hän peräänkuuluttaa toimintaan osallistuvien toimijoiden näkökulman huomiointia vastavuoroisuuden tutkimuksessa.²⁷ Lisäksi vastavuoroisuuden ja lahjan subjektiivisiin merkityksiin liittyy aina kulloinenkin yhteiskunnallinen konteksti, jonka normeihin ja konventioihin yksilöt liittyvät. Esimerkiksi Henrietta Grönlund on todennut, että auttamistoiminta, vastavuoroisuuteen liittyvät implisiittiset ja eksplisiittiset normit

ja odotukset sekä erilaiset valta-asetelmat vaihtelevat eri yhteiskuntamalleissa, eri kulttuureissa ja eri aikoina.²⁸

Vastaanottajan näkökulmaa vastavuoroisuuteen voidaan peräänkuuluttaa myös sosiaalieettisestä näkökulmasta. Eettisessä mielessä auttamisen ja vastavuoroisuuden laajat periaatteet on ilmaistu kultaisessa säännössä. Jaana Hallamaan mukaan kultaisen säännön periaatteen mukaista vastavuoroisuutta voidaan tarkastella sekä negatiivisena että positiivisena normina. Negatiivisena normina vastavuoroisuus edellyttää, ettei lähimmäiseltä kielletä sellaista toimintaa tai mahdollisuutta, johon toimija itse katsoo olevansa oikeutettu. Positiivisena normina vastavuoroisuuteen taas kuuluu toimijan valmius suoda lähimmäiselle samat mahdollisuudet joihin on itse oikeutettu. Kultaisen säännön näkökulmasta

-
- 14 Esim. Jones & Shandiz 2015; Caraher & Cavicchi 2014. Etenkin uskontoa on vapaaehtoisen auttamistoiminnan tutkimuksissa käsitelty vastaanottajien näkökulmasta vain vähän. Ruoka-avun kontekstissa ks. Salonen 2016a; Sager & Stephens 2005. Lisäksi esimerkiksi lähetystyöntutkimuksessa valta-asetelmat ja jännitteet sekä vastavuoroisuuden, suhteessa olemisen ja yhteistyön näkökulmat ovat yhä yleisempiä, ks. esim. Arabestani & Edo 2011; Rieger 2004.
  - 15 Näistä osa edusti varsinaista vaikutusten tutkimusta (verrokiryhmät jne.), osa käsittelee vastaanottajien kokemuksia ja koettuja vaikutuksia laadullisesti, Falk & Grönlund 2016.
  - 16 Falk & Grönlund 2016.
  - 17 Esim. Hoogervorst ym. 2016.
  - 18 Esimerkiksi käsitteitä reciprocity ja (gift-)exchange käytetään usein viittaamaan samaan asiaan. Ks. esim. Pyyhtinen 2014, 7.
  - 19 Blau 1964, 108, 115.
  - 20 Ks. esim. Adloff & Mau 2006, 100; Pyyhtinen 2014, 37.
  - 21 Adloffin (2006, 416) mukaan esimerkiksi Derridan tulkinta lahjasta puhtaan vapaaehtoisena paikantaa lahjan viime kädessä ”mahdottomuuden maailmaan”.
  - 22 Esim. Gouldner (1973, 276–277) korostaa puhtaan lahjan ideaalia siitä syystä, että aina on ihmisiä, jotka eivät kykene vastavuoroisuuteen. Gouldner tuo myös esiin puhtaan lahjan paradoksaalisen luonteen: ei ole lahjaa, joka toisi suurempaa vastalahjaa kuin vastavuoroisuuden odotuksesta vapaa lahja.
  - 23 Mauss 1990.
  - 24 Adloff 2006, 420–422; Adloff & Mau 2006, 116.
  - 25 Mauss 1990, 85.
  - 26 Pyyhtinen 2014, 4, 153–154.
  - 27 Bourdieu 1990, 104–105; Pyyhtinen 2014, 33.
  - 28 Esim. Grönlund 2013.

vastavuoroisuuden suunta ei ole suinkaan antajasta saajaan, vaan toiminnan kohteesta toimijaan.²⁹

Lahja- ja vastavuoroisuussuhteet eivät siis muodostu vain antamisesta, vaan myös ottamisesta ja takaisinannosta.³⁰ Lahjaa ei ole ilman että joku hyväksyy sen ja ottaa sen vastaan, eikä vastavuoroisuutta synny ilman lahjaan vastaavaa toimijaa. Kuten edellä esitimme, tämä näkökulma on jäänyt vapaaehtoisen auttamistoiminnan tutkimuksessa katveeseen. Tässä artikkelissa otamme tarkasteluun juuri vastaanottajan näkökulman. Tämä ei tarkoita vain vastaanottajan subjektiivisten näkemysten tarkastelua vaan koko tutkimusasetelman asemoimista uudelleen siten, että lahjan vastaanottajan toimijuuden mahdollisuudet otetaan analyysissä vakavasti.

TUTKIMUSTEHTÄVÄ JA AINEISTO

Tässä artikkelissa analysoimme lahjan ja vastavuoroisuuden käsitteellisten ja teoreettisten näkökulmien avulla tilannetta, jossa ruoka-avun hakijaa kutsutaan tai edellytetään osallistumaan hartaustilaisuuteen avun vastaanottamisen ohessa. Tapausesimerkkimme empiirinen aineisto perustuu osallistuvaan havainnointiin neljässä ruoka-apua tarjoavassa paikassa Tampereella vuosien 2012 ja 2013 aikana, tutkittavien ruoka-avun tarjoajien tuotamiin materiaaleihin ja heidän kanssaan käytyihin keskusteluihin sekä 25 ruoka-apua vastaanottaneen henkilön haastatteluun.³¹ Tutkimuksen kohteina olevat ruoka-apupaikat tarjosivat ruoka-apua matalan kynnyksen periaatteella: apu oli tarkoitettu heikossa taloudellisessa ja sosiaalisessa asemassa oleville henkilöille, mutta paikalle saattoi tulla ilman ennakkovaroitusta ja nimettömänä, eikä avun hakijoiden varallisuutta tai tulotasoa kontrolloitu.

Tämän artikkelin kirjoittajista Salonen on analysoinut aineiston tarjoamaa kuvaa ruoka-avun ja siihen liittyvien uskonnollisten elementtien suhteista aiemmin osana tutkimusta uskonnon paikantumisesta ruoka-avun kontekstiin ja ruoka-avun asiakkaiden suhtautumisesta apuun liittyvään uskonnolliseen toimintaan.³² Tuon tutkimuksen tulokset nostivat esiin kysymyksen siitä, voidaanko uskonnollinen osallistuminen tulkita ruoka-avun kontekstissa avun vastaanottajien tavaksi vastata vastavuoroisesti saamaansa aineelliseen apuun. Tätä

tulkintaa vaikeutti kuitenkin se, etteivät ruoka-avun vastaanottajat sanoittaneet toimintaa vastavuoroisuuden näkökulmasta.³³ Tämä aiempi tutkimus toi siis esiin vapaaehtoisen auttamistoiminnan vastavuoroisuuteen liittyviä jännitteitä ja tulkinnan haasteita. Samalla se nosti esiin tarpeen pohtia tarkemmin vastavuoroisuutta vapaaehtoisessa auttamistoiminnassa avun vastaanottajan näkökulman huomioiden, empiirisen tutkimuksen tulkinnallisia mahdollisuuksia ja haasteita punniten. Tässä artikkelissa tarkastelemme näitä kysymyksiä.

Analysoimme tapausesimerkkimme taustalla olevan aiemman tutkimuksen tuloksia ja havaintoja vastavuoroisuuden ja lahjan näkökulmien avulla metodologisesta näkökulmasta eli tarkastellen sitä, millaisia tulkintoja empiirisin menetelmin kerätystä aineistosta voi johtaa. Tapausesimerkkimme empiirinen aineisto tarjoaa kolme näkökulmaa tarkastella uskonnollisen osallistumisen ja ruoka-avun saamisen välistä mahdollista vastavuoroista suhdetta ja vastaanottajan roolia tässä suhteessa: 1) tutkijan havainnot siitä, miten toiminta on organisoitunut ajallisesti ja toiminnallisesti, 2) avun tarjoajan kuvaukset siitä, mihin he toiminnallaan pyrkivät ja mitkä ovat toiminnan tavoitteet sekä 3) avun vastaanottajan kokemukset ja näkemykset toiminnasta. Seuraavaksi kuvaamme nämä kolme näkökulmaa. Tämän jälkeen analysoimme empiirisen aineiston tulkinnallisia mahdollisuuksia eli sitä, kuinka esitetyt tapausesimerkin valossa voitaisiin käsitteellistää tilannetta, jossa ruoka-avun hakijaa kutsutaan tai edellytetään osallistumaan hartaustilaisuuteen avun vastaanottamisen ohessa. Lopuksi pohdimme analyysin perusteella vastavuoroisuuden empiirisen tutkimuksen tulkinnallisia haasteita sekä yhteiskunnallisen kontekstin merkitystä tulkinnalle.

KOLME NÄKÖKULMAA USKONNOLLISEN OSALLISTUMISEN JA RUOKA-AVUN SAAMISEN VÄLISEEN VASTAVUOROISUUTEEN

Uskonnollisen osallistumisen ja ruoka-avun saamisen välistä mahdollista vastavuoroista suhdetta voidaan kuvata tapausesimerkkimme aineistoon perustuen kolmesta näkökulmasta. Ensinnäkin havainnointiin perustuva materiaali tarjoaa näkökul-

mia siihen, kuinka toiminta oli tutkituissa paikoissa organisoitu ja miten toiminnan ajallinen ja tilallinen järjestäytyminen ilmentää uskonnollisen osallistumisen ja ruoan saamisen suhdetta. Tällöin tulkinta vastavuoroisuudesta perustuu tutkijan havaintoihin toiminnasta. Ruoan saamisen ja uskonnollisen osallistumisen välistä kytköstä voidaan tarkastella toiminnan tilallista ja ajallista sekä osallistujien positiioihin liittyvää järjestäytymistä havainnoimalla, ja toiminnasta voidaan löytää erilaisia vastavuoroisuuden nyansseja riippuen siitä, onko kytkös havaittavissa ja mihin se paikantuu.

Kahdessa neljästä tutkitusta paikasta uskonnolliseen tilaisuuteen osallistumisen ja ruoan saamisen välillä ei ollut selkeää yhteyttä. Toisessa näistä paikoista uskonnollisesta toiminnasta pidättäytyttiin ruoka-aputoiminnan osana kokonaan ja ruoanjako-tilaisuus jopa järjestettiin kirkkorakennuksen sijaan kirkon takana, kuin alleviivaten uskonnollisuuden ja aineellisen auttamistyön eroa. Toisessa paikassa taas hartaustilaisuus toisinaan edelsi ruoanjakoa tai ruoanjako saatettiin keskeyttää hartauden ajaksi, mutta aineellisen avun ja ajoittain järjestettyjen uskonnollisten tilaisuuksien välillä ei ollut jatkuvaa vahvaa tai selkeää yhteyttä.

Sen sijaan kahdessa muussa tutkitussa paikassa vallitsi selkeä kytkös avun saamisen ja uskonnollisen osallistumisen välillä. Näissä kummassakin paikassa järjestettiin aina ennen ruoan jakoa hartaustilaisuus, johon osallistumisen ja avun saamisen välillä oli havaittava yhteys. Toisessa paikoista tämä kytkös paikantui hartauteen osallistumisen ja ruoan saamisen välille: kaikkien odotettiin osallistuvan uskonnolliseen ohjelmaan ennen ruoan jakoa. Toisin sanoen ruoan saadakseen ihmisiä edellytettiin vastavuoroisesti osallistuvan uskonnolliseen toimintaan. Toisessa paikassa kytkös puolestaan paikantui hartauteen osallistumisen ja ruoan laadun tai määrän väliin: osallistuminen hartauteen oli vapaaehtoista, mutta ne jotka osallistuivat, saivat valita ruokansa ensin. Näin ollen he ehkä saivat enemmän tai parempaa ruokaa, tai ainakin he saivat sen nopeammin. Tutkijan havainnoinnin perusteella näyttää siis siltä, että näissä kahdessa paikassa uskonnollisen osallistumisen ja ruoka-avun saamisen välinen vastavuoroinen suhde oli olemassa.

Toiseksi uskonnollisen osallistumisen ja ruoka-avun saamisen suhdetta voidaan tarkastella avun tarjoajien pyrkimysten kautta kysymällä, kuinka ruoka-avun tarjoajat näkivät uskonnollisen toiminnan ja ruoan saamisen välisen suhteen ja avun vastaanottajan roolin tässä suhteessa. Ne tahot, jotka integroivat uskonnollista toimintaa osaksi ruoka-apua, kuvasivat toiminnan merkitystä esimerkiksi tavoitteellaan tuoda kristillistä toivon näkökulmaa ruoan hakijoiden elämään tai pyrkimyksenä tarjota matalan kynnyksen uskonnollista toimintaa sitä haluaville tai tarvitseville. Toiminnan julkilausuttuna pyrkimyksenä oli siis hengellisiin tarpeisiin vastaaminen, ei uskonnollisen osallistumisen ja aineellisen avun välinen vaihdanta tai vastavuoroisuus. Jotkut avun tarjoajista tekivät vahvoja oletuksia asiakaskuntansa uskonnollisista tarpeista. Eräs esimerkiksi kuvasi, että aineellinen apu avaa ihmisten sydämet ja tekee heidät vastaanottaviksi sanomalle syntien anteeksiantamuksesta. Toinen avun tarjoaja tiivistä uskonnolliset tavoitteensa toteamalla, että ihmiset ovat jälleen huomenna nälkäisiä, mikäli heille annetaan vain ruokaa. Ruoalla oli välinearvo: se kokosi ihmiset yhteen Jumalan sanan äärelle.³⁴ Toisin kuin edellä esitellyssä havainnointiin perustuvassa kuvauksessa avun tarjoajien pyrkimyksissä ja luonnehdinnoissa toimintansa tavoitteista uskonnollisen osallistumisen ja avun saamisen välinen suhde oli vähemmän ilmiselvästi vastavuoroinen.

Kolmantena näkökulmana on tutkia uskonnollisen osallistumisen ja ruoka-avun saamisen vastavuoroisuutta analysoimalla toimintaan osallistuneiden ruoka-avun asiakkaiden kuvauksia toiminnasta. Tällöin tulkinnan lähtökohtana on osallistujan

29 Hallamaa 2017, 90.

30 Pyyhtinen 2014, 6, 68, 89.

31 Tapausesimerkin konteksti ja aineisto on esitelty teoksessa Salonen 2016a, 28–39.

32 Salonen 2016b; Salonen 2016c.

33 Salonen, 2016a:49.

34 Ruoka-avun tarjoajien tavoista positioida uskonto osaksi toimintaa ks. Salonen 2016b.

kokemus. Aineiston 25 haastateltavasta valtaosa, 21 haastateltavaa, oli osallistunut uskonnolliseen toimintaan ruoka-avun osana ja nekin neljä, jotka eivät olleet, tiesivät tällaista toimintaa järjestettävän. Uskonnollisen osallistumisen ja ruoan saamisen välinen kytkös loisti kuitenkin poissaolollaan siinä, kuinka osallistujat puhuivat toiminnasta. Haastateltavat eivät kuvanneet tai sanoittaneet toimintaa uskonnollisen osallistumisen ja aineellisen avunsaamisen välisen yhteyden kautta, vaan näistä puhuttiin toisistaan erillään.

Haastatteluissa ruoka-avun asiakkaiden kuvaukset suhtautumisestaan ruoka-apuun liittyviin hartaustilaisuuksiin olivat valtaosaltaan myönteisiä tai neutraaleja. Kritiikki uskonnollista toimintaa kohtaan liitettiin erityisesti joihinkin yksittäisiin tilanteisiin tai yksittäisten henkilöiden tyyliin. Lisäksi osa haastatteluista kuvasi muiden ihmisten suhtautuvan uskonnolliseen toimintaan kriittisesti tai kertoi oman suhtautumisensa olleen aluksi varautunutta, mutta muuttuneen ajan saatossa myönteisemmäksi. Arkisissa kohtaamisissa kritiikki uskonnollista toimintaa kohtaan oli hieman yleisempää, mutta usein peiteltyä: avointa kritiikkiä esiintyi vain harvoin, sen sijaan kritiikki verhottiin huumoriin tai se ilmeni osallistumattomuutena tai tarkkaamattomuutena uskonnollisten tilaisuuksien aikana.³⁵

Sen sijaan, että ruoka-avun asiakkaat olisivat sanoittaneet uskonnollisen osallistumisen ja avun saamisen välistä suhdetta vastavuoroisuutena, he korostivat toimintaan osallistumiseen liittyvää valintaa. Valintaan liittyy kolme eri näkökulmaa. Ensimmäkin avun saajat arvostivat omaa valintaansa eli mahdollisuutta valita itse, osallistuako hengelliseen tilaisuuteen, ja mahdollisuutta suhtautua haluamallaan tavalla uskonnollisten tilaisuuksien sisältöön, mikäli heidän odotettiin siihen osallistuvan. ”Ei sitä kato, just sen takia kun ei sitä tuputeta sillain. Sä tiät itte sen sisällä, että mikä on homman nimi”, eräs haastateltava kuvasi tilaisuuksia. Toiseksi valinta ei koskenut vain ruoka-avun vastaanottajaa, vaan myös avun tarjoajaa: osallistujat sallivat myös ruoan jakajille mahdollisuuden harjoittaa auttamistoimintaa kuten he itse haluavat. Eräs haastateltava kuvasi asennettaan: ”Ei mulla ikinä oo ollu siis mitään tämmösiä vastaan. Et vapaa maa, täällähän saa va-

paasti kokoontua samoin ajattelevat ihmiset. Kuuluu ihmisoikeuksiin.” Kolmanneksi valinnalla oli myös normatiivinen ulottuvuutensa. Osallistujien odotettiin avoimen kritiikin sijaan käyttävän vapaaehtoisuustoimintaan liittyvää valinnan mahdollisuutta eli pysyttelevän poissa, jos toiminta ei miellytä. Kuvaava on esimerkiksi erään haastateltavan lausahdus: ”Et sehän on vapaaehtosta. Jos ei jaksa kuunnella, niin pysyköön tuol oven ulkopuolella.” Haastateltavien selonteoissa valinnan normatiivisuus peitti alleen ruoan saamisen ja uskonnollisen osallistumisen välisen yhteyden.

VASTAVUOROISUUDEN TULKINNALLISET MAHDOLLISUUDET

Miten voisimme analysoida tapausesimerkin asetelmaa lahjan ja vastavuoroisuuden käsittein avun vastaanottajan näkökulma huomioiden? Aineisto avaa mahdollisuuden ainakin neljälle eri tulkinnalle, joista jokaiseen liittyy myös haasteita. Nämä mahdolliset tulkinnat on esitelty taulukossa 1.

Ensimmäkin tilannetta voidaan tulkita kaksinkertaisena lahjana, jossa sekä ruoka että uskonnollinen toiminta ovat lahja antajalta saajalle. Vastaanottaja siis saa avun antajalta lahjana sekä ruokaa että mahdollisuuden uskonnolliseen osallistumiseen. Tämä tulkinta on uskottava avun tarjoajien näkökulmasta, olihan heidän pyrkimyksensä vastata asiakkaiden aineellisiin ja oletettuihin hengellisiin tarpeisiin. Tulkintaa puoltaa osaltaan myös avun vastaanottajien tapa puhua uskonnollisesta osallistumisesta ja ruoan saamisesta erillään toisistaan. Tulkinnan haasteena on kuitenkin se, että toiminnan tasolla ja havainnoinnin perusteella uskonnollisen osallistumisen ja ruoan saamisen välillä oli havaittavissa yhteys. Sivuuttamalla tämän näkökulman kaksinkertaiseen lahjaan perustuva tulkinta häivyttää toimintaan mahdollisesti liittyvät vallan ja uskonnollisen pakottamisen kysymykset. Se ei ota huomioon avun saajan toimijuutta, vaan jättää tälle passiivisen roolin. Tulkinnassa heijastuu implisiittisesti ajatus,

35 Ruoka-avun vastaanottajien suhtautumisesta hartaustilaisuuksiin ks. Salonen 2016c.

Taulukko1. Lahjan ja vastavuoroisuuden tulkintavaihtoehtot ja niiden ongelmat.

Suhde	Luonnehdinta	Tuki aineistosta	Ei tukea aineistosta	Teoria, empiria ja tulkinta
Kaksinkertainen lahja	Sekä ruoka että uskonnollinen toiminta ovat lahjoja, jotka avun saaja ottaa vastaan ilman odotusta vastalahjasta.	Uskottava siitä näkökulmasta, että vastaanottajat puhuivat uskonnosta ja ruoasta erillisinä. Uskottava avun tarjoajien näkökulmasta.	Toiminnan organisoitumisen näkökulmasta vastavuoroinen suhde uskonnollisen toiminnan ja ruoan saannin välillä oli havaittavissa.	Reflektiota korostava tulkinta. Keskeistä on mahdollisuus osallistua uskonnolliseen toimintaan. Tulkinta häivyttää toimintaan liittyvän vallan ja uskonnollisen pakottamisen kysymykset eikä juuri ota huomioon avun saajan toimijuutta vaan asemoi tämän passiiviseen vastaanottajan rooliin.
Holhoava lahja	Uskonnollinen osallistuminen on lahja, ruoka puolestaan väline, joka houkuttaa autettavan avun lähteelle. Avun saaja ottaa lahjan vastaan ilman odotusta vastalahjasta.	Uskottava toiminnan organisoitumisen näkökulmasta. Uskottava joidenkin avun tarjoajien näkökulmasta.	Avun vastaanottajat eivät sanoita toimintaa tästä näkökulmasta.	Toiminnan organisoitumista ja osittain avun tarjoajan motiiveja korostava tulkinta. Herättää kysymyksiä vallasta, mutta ei ota huomioon avun vastaanottajan näkökulmia. Kuten edellä, tässäkin vastaanottajan toimijuus jää huomiotta, sen sijaan antajan intenttio korostuu. Eettiseltä kannalta herättää kysymyksen paternalismista: antaja tietää vastaanottajaa paremmin, mitä tämä ”todella” tarvitsee.
Pakottava vastavuoroisuus	Uskonnollinen osallistuminen on aineellisen avun saamisen ehto tai maksu, jonka avun saaja antaa vastavuoroisesti avun antajalle.	Uskottava toiminnan ajallisen organisoitumisen näkökulmasta.	Avun vastaanottajat eivät sanoita toimintaa tästä näkökulmasta vaan korostavat valintaa vastavuoroisuuden sijaan.	Valtaa korostava tulkinta. Tulkinta tuo esiin avun vastaanottajien alistaisen aseman. Keskeistä on vapaus olla alistumatta uskonnolliselle toiminnalle. Tuo esiin vallinnan normatiivisuuden. Toisin kuin lahjaan perustuva tulkinta, vastavuoroisuuteen perustuva tulkinta tekee näkyväksi kysymyksen avunsaajan toimijuudesta. Pakottava vastavuoroisuus tarkastelee sitä toimijuuden rajoitteiden näkökulmasta.
Toimijuutta edistävä vastavuoroisuus	Sen tunnustaminen, että avun antajalla on vapaus järjestää toiminta haluamallaan tavalla, on vastalahja, jonka avun saaja antaa vastavuoroisesti avun antajalle.	Ei suoraa tukea aineistosta. Se että avun vastaanottaja tunnustaa avun tarjoajan vallinnan mahdollisuuden avaa mahdollisuuden tähän tulkintaan.	Avun vastaanottajat eivät sanoita toimintaa tästä näkökulmasta.	Toimijuutta korostava tulkinta. Korostaa avun vastaanottaja aktiivisina toimijoina. Tulkinta kontekstuaalisoi toimijuuden: altaasta sosiaalisesta positioista käsin valinta voi näyttäytyä toisenlaisena kuin tilannetta ulkopuolelta tarkasteltaessa. Tulkinta antaa mahdollisuuden nähdä avun vastaanottaja subjektina, joka tunnustaa avun tarjoajan toimijuuden.

jossa uskonnollinen osallistuminen nähdään ennen muuta myönteisenä mahdollisuutena, eikä sen mahdollisia kielteisiä ulottuvuuksia oteta huomioon.

Valtaan liittyvät kysymykset tulevat näkyviksi, jos tilannetta tulkitaan holhoavan lahjan näkökulmasta. Tässä tulkinnassa toiminnan hengellinen anti nähdään lahjana, kun taas aineellinen apu eli ruoka on väline, joka houkuttaa autettavan lahjan luo ja avun lähteelle. Tästä näkökulmasta ruoanjakotilaisuus toimii hengellisen lahjan mahdollistajana. Tämäkin tulkinta on uskottava niiden avun tarjoajien näkökulmasta, jotka korostivat uskonnollisen sisällön ensisijaisuutta toiminnassa. Tämä tulkinta on uskottava myös toiminnan organisoitumisen näkökulmasta, sillä aineellinen apu todella näytti kokoavan ihmiset hengellisen toiminnan äärelle ja suurin syy osallistumiselle oli juuri ruoan tarve. Tämäkin tulkinta on kuitenkin haasteellinen sen vuoksi, etteivät avun vastaanottajat sanoittaneet toimintaa tästä näkökulmasta. Vaikka empiirinen aineisto mahdollistaa tällaisen tulkinnan, tulkinta on ongelmallinen siksi, että se sivuuttaa asiakkaan julkilausutun kokemuksen. Tulkinta korostaa siten avun vastaanottajan alisteista asemaa ja sisältää implisiittisesti oletuksen, ettei avun vastaanottaja tästä positiosta käsin kykene avoimesti sanoittamaan toiminnan luonnetta.

Kummassakin edellä esitetyssä lahjaan perustuvassa tulkinnassa haasteena on erityisesti vastaanottajan toimijuuden huomiotta jättäminen. Tulkinnat korostavat antajan intentioita ja tarkoitusta käytännön toiminnan ja erityisesti vastaanottajan kokemuksen kustannuksella. Sisällöllisesti lahjaan perustuva tulkinta herättää kysymyksen avun antajan paternalistisesta suhtautumisesta avun vastaanottajaan, sillä se sisältää ajatuksen, että avun antaja kykenee tunnistamaan vastaanottajan ”todelliset” hengelliset tarpeet aineellisen tarpeen takana.³⁶

Toiminnan tarkastelu vastavuoroisuuden näkökulmasta avaa mahdollisuuden vastaanottajan toimijuuden tunnustamiseen lahjanäkökulmaa paremmin. Esitetyssä tilanteessa, jossa aineelliseen apuun liittyy likeisesti uskonnollista toimintaa, vastavuoroisuutta voidaan pitää pakottavana: uskonnollinen osallistuminen on aineellisen avun saamisen ehto tai maksu. Tämä tulkinta on uskottava toiminnan ajallisen organisoitumisen näkökulmas-

ta. Ruoka-avun saajien edellytettiin yhdessä paikassa osallistuvan ensin hartauteen ja toisessa osallistuminen tarjosi etuoikeuden saada valita ruokaa ennen muita. Tulkinnan ansiona on, että se tuo esiin kysymyksen toimijuudesta, jota se tarkastelee erityisesti toimijuuden rajoitteiden näkökulmasta. Pakottavan vastavuoroisuuden tulkinta paljastaa asetelmaan liittyvän vallan ja avun vastaanottajan alisteisen aseman. Tämä tulkinnan valossa uskonnollinen osallistuminen on asiakkaalle ylimääräinen rasite ja siten tulkinta korostaa implisiittisesti vapautta olla osallistumatta uskonnolliseen tilaisuuteen. Tämänkin tulkinnan haasteena on kuitenkin se, etteivät haastateltavat sanoita toimintaa tästä näkökulmasta, vaan korostavat valintaa vastavuoroisuuden sijaan.³⁷

Vaihtoehtoisesti tilanne voidaan tulkita toimijuutta edistävän vastavuoroisuuden kautta. Tällöin uskonnollinen osallistuminen tai uskonnollisen toiminnan hyväksyminen osaksi ruoka-aputoimintaa tulkitaan vastalahjaksi aineellisen avun antajalle. Haastatellut ruoka-avun asiakkaat eivät sanoita tätäkään tulkintaa eksplisiittisesti, mutta heidän antamansa tunnustus avun tarjoajan valinnanvapaudesta avaa mahdollisuuden tähän tulkintaan. Tulkinta kääntää vastavuoroisuuden valtasuhteen ja toimijuuden radikaalisti ympäri: avun vastaanottaja tunnustaa avun antajan toimijuuden. Toisin kuin pakottavassa vastavuoroisuudessa, jossa toimijuutta tarkastellaan sen rajoituksista käsin, tässä tulkinnassa keskeistä on vastaanottajan toimijuuden tila sekä toimijuuden kontekstisidonnaisuus. Tulkinta huomioi, että ahtaassa yhteiskunnallisessa positiossa ja alisteisessa sosiaalisessa asemassa valinta voi näyttäytyä toisenlaisena kuin ulkopuolisen havainnoijan näkökulmasta. Tästä näkökulmasta voidaan tulkita, että ruoka-avun asiakkaat pyrkivät laajentamaan toimijuuttaan sanoittamalla toimintaa valinnan näkökulmasta. Lisäksi he tulevat vastavuoroisuuden subjekteiksi tunnustamalla avun antajan toimijuuden ja myös siihen sisältyvän valinnanmahdollisuuden.

VASTAVUOROISUUDEN TULKINNALLISET HAASTEET

Vastavuoroisuuden analysoiminen empiirisestä aineistosta saattaa ymmälle. Mitä tulisi ajatella tilanteesta, jossa vastavuoroisuus on käsin kosketeltavasti

länä toiminnan käytännössä ja samalla loistaa poisalollaan toimintaan osallistujien kokemuksissa? Tutkijan valinnat ja painotukset vaikuttavat siihen, mihin tulkintaan päädytään. Analysoidessamme edellä esitettyä tapausta törmäsimme kolmeen haasteeseen, jotka on syytä ottaa huomioon, kun empiiristä aineistoa tulkitaan vastavuoroisuuden näkökulmasta.

Ensinnäkin vastavuoroisuuden empiirisen tutkimuksen haaste on, että se edellyttää sekä sanojen että tekojen tutkimista. Bourdieuun mukaan lahjan totuus on ”kaksoistotuus”: objektiivisesti katsoen vastavuoroisuuden periaatteiden mukaan järjestäytyvä toiminta saa ihmisten subjektiivisissa merkityksenannoissa pyyteettömän lahjanannon luonteen.³⁸ Bourdieu sanoittaa vastavuoroisuutta jaetun hiljaisuuden kautta. Hänen mukaansa ihmiset käyttäytyvät ikään kuin lahjan ja vastalahjan välillä ei olisi suhdetta.³⁹ Tällaista ikään kuin -tilannetta on vaikeaa todentaa empiirisesti etenkin sellaisilla menetelmillä, joissa painoarvo on sillä, mitä ihmiset sanovat, ei niinkään sillä, mitä tapahtuu. Esitetyn tapauksen valossa uskonnon ja ruoan välinen vastavuoroinen suhde on ilmeinen havainnoidessamme toiminnan organisoitumista, mutta poissa osallistujien tavoissa reflektoida toimintaa. Vastavuoroisuus näyttää siten olevan luonteeltaan esirefleksiivistä: se näkyy rutiineissa ja käytänteissä, mutta kun toiminnasta aletaan puhua, puhutaan jostakin muusta, kuten valinnasta. Toiminnan ja vuorovaikutuksen havainnointi on tärkeässä asemassa, jos haluamme päästä empiirisesti käsiksi vastavuoroisuuden kaltaisen esirefleksiivisen toiminnan analyysiin.

Toinen edellisestä juontuva vastavuoroisuuden empiirisen tutkimuksen haaste on toiminnan ja kokemuksen tulkinnallinen yhteensovittaminen sekä sanomisen ja tekemisen erilaisen luonteen ja niille luonteenomaisen keskinäisen epäjatkuvuuden ymmärtäminen. Bourdieuta mukailien voisimme kenties ajatella, että ruoan ja uskonnon välillä oli tapausesimerkissämme vastavuoroinen vaihtosuhde, mutta ihmiset eivät vain puhuneet siitä. Mutta mitä tällainen tulkinta kertoo suhtautumisestamme informantteihin? Vastavuoroisuuden lukeminen toiminnan sisään herättää kysymyksen tutkijan suhtautumisesta tutkittaviin. Jos toimintaa tulkitaan

vastaanottajan alisteisesta näkökulmasta vastoin tutkittavan itse sanoittamaa kokemusta, on tutkimusasetelmassa itsessään paternalismin vaara. Toisaalta tutkittavien ääneen lausumien näkemysten korostaminen ilman toiminnan käytäntöjen huomioon ottamista saattaa peittää alleen vaikeita vallankäytön kysymyksiä. Kumpaa on seurattava, kun yksilön kokemus ja hänen tilanteestaan tekemänsä tulkinta eivät ole yhdenmukaisia tutkijan havaintojen kanssa?⁴⁰ Tutkijalla on valta ja vastuu tehdä aineistostaan perusteltuja tulkintoja. Haasteena on sanoittaa sanojen ja tekojen mahdollista epäjatkuvuutta. Kuten yllä esitetty tarkastelu osoittaa, lahjan ja vastavuoroisuuden tarkastelussa tulkinta voi vaihdella suuresti riippuen siitä, painotammeko pyrkimyksiä, toimintaa vai kokemuksia – ja kenen pyrkimyksiä, toimintaa tai kokemuksia painotamme.

Vastavuoroisuuden empiirisen tutkimuksen kolmas haaste on tutkittavien toimijuuden huomiointi kontekstissaan. Käsillä olevassa esimerkitapauksessa se, että ruoka-avun asiakkaat olisivat myöntäneet apuun liittyvän uskonnollista pakkoa tai vaadetta, olisi edellyttänyt heiltä oman alisteisen hierarkkisen asemansa tunnustamista. Valinnan korostaminen sen sijaan merkitsi oman toimijuuden painottamista. Tätä voidaan pitää luontevana strategiana yhteiskunnassa, joka painottaa subjektiivisuutta, autenttisuutta ja vaihtoehtoja ja jossa

36 Vrt. Hallamaa 2017, 87.

37 Odotetut vastavuoroisuuden osoitukset voivat olla toiminnan lisäksi esimerkiksi emotionaalisia. Van der Horstin ym. 2014 tutkimuksessa ruoka-avun asiakkaiden odotettiin osoittavan kiitollisuutta avun vastaanottamisen vastineeksi. Päällimmäisin ruoka-avun asiakkaiden kokema tunne oli kuitenkin häpeä. Kts. myös Stein 1989.

38 Bourdieu 1997, 231; 1990, 110. Pyyhtinen (2014, 91) puolestaan erottaa teoreettisen lahjan, jonka hän katsoo edustavan pyyteetöntä lahjaa, ja empiirisen lahjan, jonka hän samastaa ehdolliseen lahjaan.

39 Bourdieu 1998, 97.

40 Kuten Pyyhtinen (2014, 34) Elder-Vassiin viitaten huomauttaa, vaikka Bourdieu korostaa subjektiivisen kokemuksen huomioon ottamista vastavuoroisuuden analyysissä, hän näyttää tulkitsevan kokemusten funktioksi lähinnä lahjan ”todellisen merkityksen” verhoamisen, eikä ota vakavasti sitä mahdollisuutta, että toimijat olisivat oikeassa kuvauksessaan lahjan luonteesta.

ruoka-avun tarvitsemiseen liittyy potentiaalisesti häpeää. Valinnalla voidaan katsoa olevan normatiivinen ulottuvuutensa, mutta sen voidaan myös ajatella fasilitoivan valitsijan toimijuutta paremmin kuin keskinäiseen riippuvuussuhteeseen viittaava vastavuoroisuus. Vastavuoroisuus sekä tuottaa että edellyttää toimijuutta. Tutkimukselliseksi haasteeksi jää tulkita, missä määrin, millä ehdoin ja mistä tulkintakehyksestä käsin näin kussakin tilanteessa tapahtuu. Käsillä olevassa esimerkissä vasta vastaanottajan näkökulman ottaminen tulkinnan keskiöön ja siitä aukeava toimijuutta korostavan vastavuoroisuuden näkökulma antaa tilan tutkittavien omalle subjektiudelle tavalla, joka ei kuitenkaan kiistä tilanteeseen nivoutuvaa valtaa. Tämä tulkinta mahdollistuu ottamalla vakavasti paitsi havainnoinnin tarjoamat näkökulmat avun vastaanottajien toimijuuden rajoista ja mahdollisuuksista myös haastatteleaineiston luoma kuva heidän kyvystään ja tilastaan tunnistaa ja tunnustaa toisten, siis tässä tapauksessa avun antajien, toimijuus. Eettisestä katsantokannasta, kultaisen säännön periaatteiden mukaisesti, vasta tällainen moraalisen subjektin edellyttävä toisen tunnustaminen on vastavuoroisuutta.⁴¹

VASTAVUOROISUUS JA VAPAAEHTOINEN AUTTAMISTOIMINTA KONTEKSTISSAAN

Keskeinen yksilön ja hänen yhteiskunnallisen kontekstinsa yhteen liittävä elementti ovat tiedostetut ja tiedostamattomat kulttuuriset normit, joita organisaatiot ja yksilöt toisintavat ja vahvistavat – jos myöskin muokkaavat – toiminnassaan.⁴² Vastavuoroisuus on kontekstisidonnaista, ja sen tutkiminen edellyttää sen kulttuurisen kontekstin ymmärtämisessä, jossa toimintaa tutkitaan. Asetammekin lopuksi tutkimuskohteemme Suomen yhteiskunnalliseen kontekstiin ja pohdimme sen vaikutusta tulkintoihin vastavuoroisuudesta.

Suomalainen auttamisen ja avun vastaanottamisen kulttuuri painottuu yhteiskunnallisella tasolla epäsuoraan vastavuoroisuuteen, verovaroin rahoitettavaan universalistiseen hyvinvointimalliin, jossa kukin on antaja ja saa tilanteensa ja kykijensä mukaan, ja julkinen valta välittää avun. Tässä kontekstissa vapaaehtoinen auttamistoiminta täydentää hyvinvointivaltiota: perusturva ei ole sen varassa

eikä vahvaa vapaaehtoisen auttamisen normia ole.⁴³ Vapaaehtoinen auttamistoiminta nähdäänkin moniin muihin yhteiskuntiin verrattuna korostetun altruistisena. Tähän tulkintaan vaikuttavat myös kulttuuriset arvot, jotka Suomessa painottavat huolenpitoa, tasa-arvoa ja sosiaalista oikeudenmukaisuutta. Esimerkiksi Yhdysvalloissa, jossa kulttuuriset arvot korostavat valtaa ja suoriutumista, ja hyvinvointimalli painottaa normatiivisesti hyväntekeväisyyttä ja vapaaehtoista auttamistoimintaa, vapaaehtoinen auttamistoiminta saa useammin myös egoistisia merkityksiä. Suomalainen hyvinvoinnin tuottamisen universalistinen malli on yhtäältä näiden arvojen tulosta, toisaalta pitää niitä yllä ja tuottaa laajaa solidaarisuutta.⁴⁴

Tasa-arvon ja sosiaalisen oikeudenmukaisuuden näkökulmat ja toisaalta aikamme länsimaisille yhteiskunnille tyypillinen individualismi myös edellyttävät yksilöltä toimijuutta ja suoriutumista. Yksilöltä odotetaan aktiivisia, yksilöllisiä valintoja elämänsä ja identiteettinsä muodostamisessa. Samalla vastuu valinnoista, pärjäämisestä kohdistuu yksilöön.⁴⁵ Tasa-arvoa korostava konteksti myös osaltaan häivyttää ihmisten mahdollisuuksien ja kykyjen eroja ja niiden tiedostamista tai huomioimista. Hierarkkisuus on vierasta yhteiskunnassamme, jossa esimerkiksi luokkaerot on häivytetty.⁴⁶ Alisteisessa, saati hyväntekeväisyyden kohteen asemassa oleminen on suomalaisessa yhteiskunnassa potentiaalisesti häpeällistä tai ainakin poikkeama normista. Tämä sama kulttuurinen viitekehys voi olla synnä myös siihen, miksi auttamistoiminnan tutkimuksen potentiaalinen paternalistisuus ja autettavan ääneen huomiotta jättäminen herättää meillä erityisesti kysymyksiä. Niin sanottu hyväntekeväisyysyhteiskunta, jossa joidenkin hyvinvointi on toisten armeliaisuuden varassa, on Suomessa vieras, mutta monessa muussa kontekstissa arkipäivää ja luonnolliseksi koettu asetelma. Sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoa korostavassa korkean perusturvan yhteiskunnassa toimijuuden kysymykseen voi myös olla paremmin ”varaa” kuin konteksteissa, joissa ihmisten terveys ja toimeentulo perustuvat toisten hyväntekeväisyydelle.

Suomalainen yhteiskunnallinen konteksti tukee siis analysoimassamme asetelmassa altruistisen

auttajan ja tasa-arvoisen, valitsevan vastaanottajan rooleja. Uskonto ei tietenkään ole irrallaan tästä kontekstista, vaan uskonnollisen yhteisön tuottama apu nähdään edellä kuvatulla tavalla täydentävänä ja vapaaehtoisena.⁴⁷ Lisäksi suomalaisessa kontekstissa uskontoon, perinteisesti evankelisluterilaiseen kirkkoon liitetään vahva lähimmäisenrakkauden arvo, ja sen toiminta nähdään erittäin voimakkaasti altruistisesti motivoituneena.⁴⁸ Kansankirkollisessa kontekstissa uskonnollisten yhteisöjen ja yksilöiden välille ei myöskään ole syntynyt laajamittaisesti samanlaista markkinoinnin ja valinnan kulttuuria kuin siellä, missä useat uskonnot tai uskonnolliset yhteisöt kilpailevat keskenään. Uskonnollisen yhteisön avun vastaanottaminen ei tässä kontekstissa herätä helposti ajatusta siitä, että antaja vastalahjana odottaisi kääntymystä tai uskonnollista osallistumista. Ruoan ja uskonnon välistä suhdetta ei sanoiteta vastavuoroisuuden näkökulmasta, jos vallitseva yhteiskunnallinen ja kulttuurinen tulkintakehys ohjaa ajattelemaan, että uskonnolla ei ole voimaa legitimoita vaihtosuhteita.⁴⁹

Vapaaehtoinen, uskonnollisen toimijan toteuttama auttamistoiminta antaa siis kontekstissamme määritelmällisen vapauden – tai normin – käsitteellistää se valinnaksi sekä antajan että vastaanottajan osalta. Tämä tuottaa erityisen mahdollisuuden toimijuuden, altruismin ja vastavuoroisuuden kokemuksiin. Juuri näiden kokemusten on aiemmassa tutkimuksessa osoitettu tuottavan avun vastaanottajalle erityistä hyvää.⁵⁰ Samaan aikaan tämä tulkinta saattaa estää paternalistisen asetelman huomaamista, tiedostamista tai tunnustamista, paternalistisen asetelman negatiivisten seurausten jatkumista ja jopa oikeudenmukaisemman toiminnan tai yhteiskunnallisen tilanteen edistämistä. Olemme edellä pyrkineet tekemään tapausesimerkkimme kautta näkyväksi tätä kahtalaisuutta, jossa empiiristä aineistoa tulkitsevan tutkijan on tasapainoiltava.

Vapaaehtoinen auttamistoiminta on valtava kenttä, joka tavalla tai toisella koskettaa käytännössä jokaista suomalaista ja vaikuttaa sen piirissä toimiviin ihmisiin sekä yhteiskuntaan voimakkaasti. Tätä toimintaa ymmärtämään pyrkivän tutkimuksen, erityisesti yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen, on tarpeen tiedostaa sekä mahdollisuudet että haasteet,

joita toiminta kussakin kontekstissa tuottaa. Tähän tarvitaan monipuolisia menetelmällisiä ja teoreettisia lähestymistapoja sekä ymmärrystä sille, etteivät ihmisten välisiin epäsymmetrisiin valtasuhteisiin perustuvat toiminnan muodot käytännössä useinkaan asetu siististi tutkijan luomiin kategorioihin, vaan kukin tulkinta jättää jotakin katveeseen. Lisäksi on todettava, että tässä artikkelissa käytetyt vastavuoroisuuden ja lahjan näkökulmat voivat avata ymmärrystä vapaaehtoisesta auttamistoiminnasta, mutta ne myös väistämättä kaventavat sitä. Esimerkiksi uskonnolliseen toimintaan osallistuminen ruoka-avun yhteydessä kytkeytyy sellaisiin laajempiin kysymyksiin tarpeista, toimijuudesta, yhteisöllisyydestä sekä yhteiskunnallisesta ja uskonnollisesta toiminnasta, joita kahdenvälisen vastavuoroisten suhteiden tarkastelu ei yksin tavoita.⁵¹

Anna Sofia Salonen, teol. tri
anna.s.salonen@helsinki.fi

Henrietta Grönlund, dos.
henrietta.gronlund@helsinki.fi

---

41 Vrt. Hallamaa 2017, 90.

42 Esim. Etzioni 1998; Simmons 1991.

43 Grönlund 2018; Trägårdh 2010.

44 Grönlund 2013, 2018.

45 Toimijuuden ja valintojen normatiivisuudesta esim. Giddens 1991.

46 Erola 2010.

47 Yeung 2008.

48 Esim. Grönlund & Pessi 2017.

49 Esimerkiksi Yhdysvalloissa kokemus voi olla erilainen, vaikkapa moraalisesti velvoittava. Cnaan ym. 2002.

50 Falk & Grönlund 2016.

51 Salonen 2016a.

KIRJALLISUUS

- Aaker, Jennifer & Vohs, Kathleen. D., & Mogilner, Cassie
2010 "Non-profits Are Seen as Warm and For-profits as Competent: Firm Stereotypes Matter". *Journal of Consumer Research* 37, 224–237.
- Adloff, Frank
2006 "Beyond Interests and Norms: Toward a Theory of Gift-giving and Reciprocity in Modern Societies". *Constellations* 13:3, 407–427.
- Adloff, Frank & Mau, Steffen
2006 "Giving Social Ties, Reciprocity in Modern Society". *European Journal of Sociology* 47:1, 93–123.
- Arabestani, Mehrdad & Edo, Juli
2011 "The Semai's Response to Missionary Work: From Resistance to Compliance". *Anthropological Notebooks* 17:3, 5–27.
- Blau, Peter Michael
1964 *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
- Bourdieu, Pierre
1998 *Practical Reason*. Cambridge: Polity.
1997 "Marginalia: Some Additional Notes on the Gift". *The Logic of the Gift: Toward an Ethic of Generosity*. Ed. Alan D. Shrift. New York: Routledge, 231–244.
1990 *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Caraher, Martin & Cavicchi, Alessio
2014 "Old Crises on New Plates or Old Plates for New Crises? Food Banks and Food Insecurity". *British Food Journal* 116:9 <https://doi.org/10.1108/BFJ-08-2014-0285>
- Cnaan, Ram A. & Handy, Femida, & Waksworth, Margaret
1996 "Defining Who Is a Volunteer: Conceptual and Empirical Considerations". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 25, 364–383.
- Cnaan, Ram A. et al.
2002 *The Invisible Caring Hand: American Congregations and the Provision of Welfare*. New York: New York University Press.
- Erola, Jan (toim.)
2010 *Luokaton Suomi*. Helsinki: Gaudeamus.
- Etzioni, Amitai
1998 *The Moral Dimension: Toward a New Economics*. New York: Free Press.
- Falk, Hanna & Grönlund, Henrietta
2016 "Does It Make a Difference? A Literature Review of the Effects of Volunteering from the Viewpoint of the Recipients". Esitelmä, International Society for Third Sector Research Conference 29.6. –1.7.2016, Tukholma, Ruotsi.
- Giddens, Anthony
1991 *Modernity and Self-identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, MA: Polity.
- Gouldner, Alvin W.
1973 *For Sociology: Renewal and Critique in Sociology Today*. London: Lane.
- Grönlund, Henrietta
2018 "Between Lutheran Legacy and Economy as Religion: The Contested Roles of Philanthropy in Finland Today". *On the Legacy of Protestant Lutheranism in Finland: Societal Perspectives*. Studia Fennica Historica. Ed. K. Sinnemäki & A. Portman & J. Tilli & T. Nelson Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura (tulossa).
- 2013 "Cultural Values and Volunteering: A Cross-cultural Perspective". *Altruism in Cross-Cultural Perspective*. Ed. D. A. Vakoch. New York: Springer.
- 2011 "Identity and Volunteering Intertwined: Reflections from the Values of Young Adults". *Voluntas* 22:4, 852–874.
- Grönlund, Henrietta & Pessi, Anne Birgitta
2017 "Suomen evankelisluterilaisen kirkon uusi julkinen rooli? Kansalaisten odotukset kirkon hyvinvointityölle". *Teologinen Aikakauskirja* 122, 116–133.
- 2015 "Giving in Finland: The Multidimensional Role of Giving in a Context of a Changing Welfare Model". *The Palgrave Research Companion to Global Philanthropy*. Ed. P. Wiekping & F. Handy. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Hallamaa, Jaana
2017 *Yhdessä toimimisen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Hoogervorst, N. & Metz, J. & Roza, L. & Van Baren, E.
2016 "How Perceptions of Altruism and Sincerity Affect Client Trust in Volunteers Versus Paid Workers". *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 45:3, 593–611.
- Jones, J. L. & Shandiz, M.
2015 "Service Quality Expectations: Exploring the Importance of SERVQUAL Dimensions from Different Nonprofit Constituent Groups". *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing* 27:1, 48–69.

- Mauss, Marcel
1990 *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: Routledge.
- Musick, Marc A. & Wilson, John
2008 *Volunteers: A Social Profile*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Ohisalo, Maria & Eskelinen, Niko & Laine, Jonna & Kainulainen, Sakari & Saari, Juho
2013 *Avun tilkkutäkki: Suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus*. Helsinki: RAY.
- Pyyhtinen, Olli
2014 *The Gift and Its Paradoxes*. New York: Routledge.
- Rieger, Joerg
2004 'Theology and Mission between Neocolonialism and Postcolonialism'. *Mission Studies* 21: 2, 210–227.
- Sager, Rachel, & Stephens, Laura Susan
2005 'Serving Up Sermons: Clients' Reactions to Religious Elements at Congregation-run Feeding Establishments'. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 34: 3, 297–315.
- Salamon, Lester M. & Anheier, Helmut K.
1998 'Social Origins of Civil Society: Explaining the Non-profit Sector Cross-Nationally'. *Voluntas* 9, 213–248.
- Salonen, Anna Sofia
2016a *Food for the Soul or the Soul for Food: Users' Perspectives on Religiously Affiliated Food Charity in a Finnish City*. Diss. Helsinki: Helsingin yliopisto.
2016b 'Locating Religion in the Context of Charitable Food Assistance: An Ethnographic Study of Food Banks in a Finnish City'. *Journal of Contemporary Religion* 31: 1, 35–50.
2016c 'You Can Vote with Your Feet if You Want.' Users' Responses to Religious Services in the Context of Food Charity in a Finnish City'. *Social Compass* 63:1, 109–124.
- Silvasti, Tiina
2015 'Food Aid: Normalising the Abnormal in Finland'. *Social Policy and Society* 14:3, 471–482.
- Simmons, Roberta G.
1991 'Altruism and Sociology'. *The Sociological Quarterly* 32:1, 1–22.
- Stein, Michael
1989 'Gratitude and Attitude: A Note on Emotional Welfare'. *Social Psychology Quarterly* 52:3, 242–248.
- Trägårdth, Lars
2010 'Rethinking the Nordic Welfare State through a Neo-Hegelian Theory of State and Civil Society'. *Journal of Political Ideologies* 15:3, 227–239.
- Van der Horst, Hilje & Pascucci, Stefano, & Bol, Wilma
2014 'The 'Dark Side' of Food Banks? Exploring Emotional Responses of Food Bank Receivers in the Netherlands'. *British Food Journal* 116: 9, 1506–1520.
- Van Leeuwen, Marco H. D. & Wieping, Pamala
2013 'National Campaigns for Charitable Causes: A Literature Review'. *Nonprofit & Voluntary Sector Quarterly* 42:2, 219–240.
- Yeung, Anne Birgitta
2004 *Individually Together – Volunteering in Late Modernity: Social Work in the Finnish Church*. Helsinki: The Finnish Federation for Social Welfare and Health.
2008 'Servant of Solidarity, Institution of Authenticity: The Dilemma of Welfare in the Church of Finland'. *Nordic Journal of Religion and Society* 21:1, 1–19.